

RECENZIJOS

Valeckienė A. **Lietuvių kalbos gramatinė sistema. Giminės kategorija.** V., „Mokslas“, 1984. — 279 p.

Ši knyga yra pirmas veikalas tarybinėje kalbotyroje apie lietuvių kalbos gramatinę sistemą, specialiai skirtas giminės kategorijos analizei, kreipiant ypatingą dėmesį į bevardės giminės formų funkcionavimą bei jų vietą lietuvių kalbos gramatinėje sistemoje. Tai novatoriška studija, parašyta nuosekliai remiantis kalbos reiškinių sisteminės analizės principais, vadovaujantis autorės aiškiai apibrėžta ir teoriškai pagrįsta metodika. Knygoje sprendžiamos esminės problemos, susijusios su lietuvių kalbos gimininių formų funkcionavimu ir baltų kalbų giminės kategorijos susiformavimu bei raida.

Giminės kategorijos specifika lietuvių kalboje sudaro tai, kad čia nesant bevardės giminės daiktavardžių, laisvai funkcionuoja būdvardžių, įvardžių, dalyvių bevardės giminės formos. Pastaraisiais metais su šiomis formomis susijusios problemos lietuvių kalbotyroje plačiai diskutuojamos, ypač daug ginčijamasi dėl tų formų statuso gramatinėje sistemoje. A. Valeckienė šias problemas sprendžia plačiame indoeuropiečių kalbų kontekste. Tai sąlygoja darbo aktualumą ne tik lituanistikos ir baltistikos, bet taip pat indoeuropeistikos ir bendrosios kalbų tipologijos požiūriu.

Knygos pirmajame, įvadiniame, skyriuje (p. 5–31) autorė glaustai išdėsto tuos sisteminio kalbos tyrimo principus, kuriais remiama tolesniuose skyriuose atlikta kalbinė analizė. Toliau aprašomos bevardės giminės formų funkcijos. Pagal atliekamą funkciją ski-

riamos dvejopos bevardės giminės formos: substantyvinės, arba daiktavardinės, einančios pagrindinėse daiktavardžių pozicijose (veiksmo subjekto arba objekto), ir predikatinės, arba veiksmažodinės, užimančios veiksmažodžio asmenuojamųjų formų poziciją. Toks skirstymas nekelia abejonių, pastebėtina nebent tai, kad patys terminai *substantyvinės* ir *predikatinės* formos yra iš skirtingų gramatikos lygmenų (morfologijos ir sintaksės). Substantyvinių ir predikatinė bevardės giminės formų atliekamoms funkcijoms ištirti bei aprašyti skiriama didžioji knygos dalis. Autorė kruopščiai analizuoja kiekvienos konkrečios formos ar formų junginio funkcijas, detaliai jas aptaria, skyrių pabaigoje pateikia apibendrinamąsias išvadas. Toliau eina specialus skyrius, skirtas bevardės giminės vietai lietuvių kalbos gramatinėje sistemoje nustatyti. Po to analizuojama bevardės giminės formų daryba. Paskutinytis skyrius skirtas diachroniniam bevardės giminės formų aspektui — čia aptariama giminės kategorijos raida rytinių baltų kalbose, daiktavardžių bevardės giminės išnykimo priežastys ir kiti giminės kategorijos raidos klausimai. Knygos pabaigoje pridėta cituojamos literatūros bibliografija (daugiau negu 600 vienetų), sutrumpinimų sąrašai, reziumė rusų ir anglų kalbomis.

Trumpoje recenzijoje neįmanoma apžvelgti visų tų problemų, kurios knygoje sprendžiamos. Autorė išvadas daro labai atsargiai, kruopščiai išanalizavusi turimus tuo klausimu duomenis, visapusiškai apsvarsčiusi bei įvertinusi ankstesnių tyrinėtojų nuomonę. Su pagrindinėmis autorės išvadamis negalima nesutikti, jos didesnių abejonių nekalia. Autorei,

pavyzdžiui, pavyko įtikinamai išryškinti anaforinių įvardžių reikšmę giminės kategorijos susiformavimui. Naujai ir įtikinamai paaiškintos rytų baltų ir kai kurių kitų kalbų bevardės giminės daiktavardžių išnykimo priežastys. Svarbios išvados dėl baltų ir slavų kalbų įvardžiutinių būdvardžių pirminės reikšmės ir įvardžio **jo* kilmės. Su didele nuovoka išspręsta autorės iškelta bevardės giminės įvardžių, būdvardžių, dalyvių statuso lietuvių kalboje problema. Kadangi bevardės giminės įvardžiai sudaro aiškias opozicijas su vyriškosios ir moteriškosios giminės įvardžiais ir su jais derinamos giminėmis kaitomų žodžių bevardės giminės formos, tai bevardės giminės įvardžiai, autorės įsitikinimu, negali būti laikomi „negimininėmis“ formomis; be to, terminas „negimininiai įvardžiai“ jau užimtas, juo vadinami giminės kategorijos neturintys įvardžiai (*aš, tu, savęs* ir kt.). Todėl pastaruoju metu lietuvių lingvistinėje literatūroje neretai vartojamas terminas „negimininės“ formos bevardės giminės reikšme, autorės įsitikinimu (ir su tuo, matyt, reiks sutikti), yra neparankus ir kliudo tiksliai aprašyti įvardžio sistemą.

Autorei pavyko nustatyti genetinį ryšį tarp specifinių bevardės giminės formų su *-ai* bei kitais formantais ir atitinkamų dalelyčių, nors vienas kitas jos teiginys ir kelia šiokių tokių abejonių, bent nepakankamai pagrįstas, pvz., *anta* 'ant' kildinimas iš *an-ta* (p. 201), *-o* formanto dalelyčių įžiūrėjimas pasakymuose *dėlto* (ne *dėl* + įvardžio *tas* kilmininkas!) ir *ko geriausias, jog* (bet plg. gretimines įnagininkines formas *kuo geriausias,*

juog; p. 207–208) ir kt. Šie dalykai turėtų būti toliau nagrinėjami. Autorė ypač detaliai analizuoja žodelių *tai, tatai* kilmę (p. 208–217). Ji prieina prie išvados, kad dabartinė įvardžio forma *tai* ir dalelytė bei jungtukas *tai* esančios tos pačios kilmės: iš senovinės loc. sing. formos **tāi*. Darinys *tatai* skaldomas ne į *tat-ai*, kaip dažniausiai daroma, bet į *ta-tai*, kur abu dėmenys laikomi dalelytėmis. Tvirtinama, kad ne žodelis *tai* susidarė pagal *tasai* modelį (kaip paprastai manoma), bet atvirkščiai: įsigalėjus dalelytei *tai* bevardės giminės funkcija, formantas *-ai* buvo įsivestas ir į kitas gimininių įvardžių formas, pvz., *tasai, jisai, koksai*. Iš čia kilusios ir tarminės formos nom. sing. m. *gerasai* 'gerasis', 2. sing. imper. *sakykai* 'sakyk' ir kt. Dialektologus sudomins dar, pvz., tarminių žodelių *kap* 'kaip', *teip* 'taip', *tečiau* 'tačiau' ir kt. kilmės aiškinimas (ne iš *kaip, taip, tačiau*!). Šiaip ar taip, A. Valeckienės knygoje ras sau daug įdomių dalykų tiek kalbininkai, kurie domisi lietuvių kalbos sinchronija, tiek ir šios kalbos diachronijos tyrinėtojai.

Iš to, kas pasakyta, matyti, jog recenzuojamas veikalas sudaro tvirtą pamatą tolesniems lietuvių ir kitų giminiškų kalbų gramatinės sistemos tyrinėjimams ir turi principinės reikšmės indoeuropiečių giminės kategorijos rekonstrukcijai. Knygoje vykusiai atskleista giminės kategorijos raida rytinių baltų kalbose ir ją reiškiančių formų lietuvių kalboje dėsningumai. Tai reikšmingas lietuvių ir apskritai baltų lingvistinės minties laimėjimas.

Zigmas Zinkevičius